

ДИСКУРС ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТИЛЬ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ

Ковальова Олена Костянтинівна, chelena2076@gmail.com

к. філол.наук, доцент

Дніпровський національний університет ім. О. Гончара

Статтю присвячено проблемі співвідношення категорій дискурсу та функціонального стилю. Увагу до цієї проблеми обумовлено, з одного боку, зростанням популярності дискурсивного аналізу та терміна дискурс і, з іншого боку, тим фактом, що функціональний стиль залишається однією з ключових категорій сучасної східноєвропейської стилістики. Окремлено ключові теоретичні засади концепцій дискурсу та функціонального стилю; їх спільні риси; критерії їх розмежування.

Для теоретичного зіставлення обох категорій залучено концепції дискурсу М. Фуко, французької та німецько-австрійської шкіл аналізу дискурсу, Н. Д. Арутюнової, Т. ван Дейка, а також розуміння стилю В. В. Виноградовим, М. Н. Кожиною. На думку сучасних дослідників, дискурс та функціональний стиль належать до суміжних лінгвістичних дисциплін та мають близькі ознаки. Ключовою ознакою називають екстралінгвістичні фактори, які прямо визначають специфіку дискурсу та функціонального стилю. Водночас дослідники рішуче розмежовують дискурс та функціональний стиль, визнаючи складність проблеми виокремлення критеріїв для такого розмежування. Розрізнення обох категорій здійснюється на основі онтологічного критерію: дискурс трактується через поняття “дискурсивна формація”, стиль – через “форму суспільної свідомості”. Відповідно спеціалісти доходять висновку про різнопорядковість, різноприродність феноменів дискурсу та функціонального стилю. Констатується самодостатність кожної з концепцій та наголошується на необхідності їх спільного застосування для глибшого лінгвістичного аналізу тексту.

Поряд з цим, співвідношення дискурсу та стилю розглядається на основі текстоцентричної моделі дискурсу. Аргументується думка про певну ієрархічну підпорядкованість методів стилістики дискурс-аналізу. Говориться про “вбудовування” предмета стилістики у предмет аналізу дискурсу, яке сприяє інтердисциплінарному збагаченню: аналіз дискурсу набуває власне

“лінгвостилістичного наповнення”, а стилістика реалізується в руслі чітко окреслених функціональних параметрів дискурсу.

Ключові слова: дискурс, функціональний стиль, дискурсивна формація, форма суспільної свідомості, текст.

ДИСКУРС И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ СТИЛЬ: ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ

Ковалева Елена Константиновна, chelena2076@gmail.com

к. филол. наук, доцент

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара

Статья посвящена проблеме соотношения категорий дискурса и функционального стиля в трактовках современных специалистов. Внимание к этой проблеме обусловлено, с одной стороны, возрастающей популярностью дискурсивного анализа и самого термина дискурс, и, с другой стороны, тем фактом, что функциональный стиль остается одной из ключевых категорий современной восточноевропейской лингвистики. Выделены ключевые теоретические положения концепций дискурса и функционального стиля; общие черты дискурса и функционального стиля; критерии их разделения.

Для теоретического сопоставления названных категорий привлечены концепции дискурса М. Фуко, французской и немецко-австрийской школ анализа дискурса, Н. Д. Арутюновой, Т. ван Дейка, а также понимание стиля В. В. Виноградовым, М. Н. Кожиной. По мнению современных исследователей, дискурс и функциональный стиль относятся к смежным лингвистическим дисциплинам и имеют общие признаки. Основным таким признаком называют экстралингвистические факторы, которые прямо определяют специфику дискурса и функционального стиля. В то же время, исследователи решительно размежовывают дискурс и функциональный стиль, признавая сложность проблемы их разделения. Разграничение категорий осуществляется на основе онтологического критерия: дискурс трактуется через понятие “дискурсивная формація”, стиль – через “форму общественного сознания”. Соответственно, ученые приходят к выводу о разнородности, разнорядковости, разноприродности феноменов дискурса и функционального стиля. Конституируется самодостаточность каждой из концепций и акцентируется необходимость их совместного применения для более глубокого лингвистического анализа текста.

Соотношение дискурса и функционального стиля рассматривается также

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К.[Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

на основе текстоцентрической модели дискурса. Аргументируется тезис об определенной иерархической подчиненности методов стилистики дискурс-анализу. Говорится о “встраивании” предмета стилистики в предмет анализа дискурса, которое способствует интердисциплинарному обогащению: в этом случае анализ дискурса приобретает собственно “лингвистическое наполнение”, а стилистика реализуется в русле четко обозначенных функциональных параметров дискурса.

Ключевые слова: дискурс, функциональный стиль, дискурсивная формация, форма общественного сознания, текст.

DISCOURSE AND FUNCTIONAL STYLE: THE PROBLEM OF THE CORRELATION

Kovalova O., chelena2076@gmail.com

PhD, Associate Professor,
Oles Honchar National University of Dnipro

The article is devoted to the problem of the correlation of the categories of discourse and functional style in modern specialists' interpretations. Attention to this problem is caused, on the one hand, by the growing popularity of the discursive analysis and the very term discourse, and, on the other hand, by the fact, that functional style remains one of the important categories in Eastern Europe linguistics. The key theories of discourse and functional style; the common features of discourse and functional style; the criteria for their separation have been singled out.

The concepts of M. Foucault's discourse, French and German-Austrian discourse analysis, schools of N. Arutyunova, T. van Dijk, as well as the understanding of the style of V. V. Vinogradov and M. N. Kozhina have been involved for the theoretical comparison of the above-mentioned categories. According to modern researchers, discourse and functional style relate to the neighbouring linguistic disciplines and have common features. One of them is extralinguistic factor, which directly determine the specificity of discourse and functional style. At the same time, researchers put borders for discourse and functional style, recognizing the complexity of the problem of their separation. The differentiation of the categories is carried out by means of the ontological criterion: the discourse is interpreted via the concept of “discursive formation”, while style is interpreted via “the form of public consciousness”. Accordingly, scholars come to the conclusion about the diversity of structure and nature of the discourse and functional style. The importance of each concept is stated and the necessity of their joint application for a deeper linguistic analysis of the text is emphasized.

The correlation of the discourse and functional style is also considered on the basis of the textocentric model of discourse. The thesis about a certain hierarchical subordination of the

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Kovalova O. [Koval'ova O.], chelena2076@gmail.com

Discourse and Functional Style: the Problem of the Correlation [Dyskurs ta funkcional'nyj styl': problema spivvidnoshennja] (in Ukrainian)

methods of stylistics and discourse-analysis is argued. It is said about the "embedding" of the stylistics into the subject of discourse analysis, which promotes interdisciplinary enrichment: in this case, the discourse analysis acquires the proper "linguostylistic" content, and stylistics is realized in the frames of functional parameters of the discourse.

Key words: *discourse, functional style, discursive formation, form of public consciousness, text.*

Вступ. На початку XXI століття констатується певна неузгодженість у практичному вживанні термінів дискурс (Д) та функціональний стиль (ФС). Цей факт підтверджує поява низки робіт, присвячених проблемі співвідношення Д та ФС, які мають теоретичний [Кожина 2008, Чернявская 2009, Орлова 2013, Негрышев 2014] та оглядовий [Крисанова 2016] характер. Висловлюються різні думки: про непрямі відносини між теорією Д та ФС (Н. Д. Арутюнова), про спільні та відокремлюючі ознаки ФС та Д (М. Н. Кожина), про неможливість зведення Д до стилю (Ю. С. Степанов), про суміжність, паралельне існування, але не тотожність Д та ФС (О. В. Орлова), про Д як поле практичної діяльності та стиль як теоретичний, естетичний, мовленнєвий конструкт (Н. І. Клушина). Попри різноманітність інтерпретацій дослідники сходяться в одному: вони рішуче розмежовують Д та ФС, визнаючи при цьому складність проблеми виокремлення критеріїв для такого розмежування.

Стійку цікавість до цього питання може бути пояснено, окрім популярності, власне, самого терміна дискурс, двома причинами. По-перше, теорія дискурсу та дискурсивний аналіз виявились привнесеними у вітчизняну лінгвістику і нашарувались на вже існуючу, достатньо усталену теоретико-методологічну матрицю функціональної стилістики. По-друге, спільними для обох вчень є мовленнєвий підхід, орієнтованість на екстралінгвістичні фактори текстотворення, що М. Н. Кожина формулює як “вивчення процесів мовлення із урахуванням різноманітних екстралінгвістичних умов і факторів його реалізації” [Кожина 2008, с. 191], а А. А. Негришев екстралінгвістичні фактори іменує “дискурсивним контекстом” [Негришев 2014, с. 151]. Поряд з цим Д та ФС мають принципові відмінності, різні теоретико-методологічні основи, по-різному членують комунікативний простір.

Отже постає питання визначення специфіки співвідношення понять Д та ФС. Рефлексії у цьому напрямку ускладнюються, з одного боку,

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К. [Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

мультиконтекстним та мультизначним використанням терміна дискурс. З іншого боку, усвідомленням сучасними вченими того факту, що під впливом, зокрема, стрімкого розвитку масових комунікацій “система функціональних стилів зазнає перебудови, змінюються самі стилі та відношення між ними” [Гайда 2015, с. 18].

Серед робіт вітчизняних лінгвістів з цієї проблеми маємо назвати статтю І. С. Шевченко, у якій дискурсивно орієнтований та функціонально-стилістичний підходи розглянуто на конкретному прикладі мовленнєвого жанру екскурсії. Дослідниця відзначає сфокусованість аналізу Д на аспекті динаміки, а функціонально-стилістичного аналізу – на аспекті статичності, правомірно вбачаючи в цьому ключову їх відмінність [Шевченко 2012, с. 135]. У статті загальнооглядового характеру за авторством Т. А. Крисанова зазначається, що функціональна стилістика та дискурсивний аналіз вивчають різні аспекти тексту як продукту мовленнєвої діяльності людини [Крисанова 2016, с. 189]. Вона також дотримується думки, що відмінність ФС та Д можна окреслити опозицією понять статика – динаміка. ФС вивчає композицію тексту, принципи його побудови та вербальне наповнення, тобто вивчає текст у статистиці, як готовий продукт, результат мовленнєвої діяльності. Дискурсивний аналіз пояснює текст у зв'язку із соціально-історичними аспектами його творення, тобто у динаміці. Такі висновки є цілком логічними, особливо якщо пригадати класичне визначення дискурсу Н. Д. Арутюновою як “тексту, взятого у подієвому аспекті” [Арутюнова 1990, с. 136].

Проте проблема Д та ФС є набагато складнішою і потребує систематизації існуючих підходів. Адже визначити теоретико-методологічне співвідношення Д та ФС можливо, перш за все, чітко окресливши самі поняття Д та ФС. І якщо ФС має достатньо чіткі критерії визначення, то щодо Д про однозначність або будь-які сталі трактування говорити не доводиться. Роботи сучасних дослідників демонструють різноманітність підходів, яка потребує осмислення: М. Н. Кожина [Кожина 2008], В. Є. Чернявська [Чернявская 2006, 2009, 2011], О. В. Орлова [Орлова 2013] демонструють, що ФС та Д функціонують у різних вимірах комунікативного простору, оскільки мають відмінні онтологічні основи. А. А. Негришев говорить про “вбудовування” предмета стилістики у предмет аналізу Д [Негришев 2014].

Мета і завдання дослідження. Як бачимо, на даному етапі постає необхідність більш детального огляду концепцій щодо співвідношення Д та

ФС, що й обумовлює мету даної статті. Реалізація мети передбачає виконання кількох завдань, зокрема окреслення: 1) ключових теоретичних засад понять Д та ФС; 2) спільних рис Д та ФС; 3) критеріїв їх розмежування, запропонованих спеціалістами.

Виклад основного матеріалу дослідження. П. Серіо, спираючись на Д. Менгено (D. Maingueneau), наводить вісім значень терміна Д, які функціонують у лінгвістиці. О. О. Селіванова вважає найбільш вживаними з них чотири значення. Зупинимось на них детальніше.

1) Розуміння Д, запропоноване З. Харрісом у 1952 році. Засновник трансформаційного та дистрибутивного аналізу, З. Харріс розглядав Д на основі еквівалентності між фразами та ланцюжками фраз, як надфразову одиницю у контексті інших одиниць та пов'язаної з ними ситуації.

2) Подієво-ситуаційний аспект Д, який став результатом розробки Т. ван Дейком концепції комунікативної природи тексту. За Т. ван Дейком, Д є складною єдністю мовної форми, значення та дії – того, що можна назвати комунікативною подією або комунікативним актом. Важливими складовими такого акту є мовець, слухач, їхні особистісні та соціальні характеристики [Дейк 2000, с. 121-122].

3) Найбільш поширене, як зазначає О. О. Селіванова, значення Д у сучасній лінгвістичній літературі походить від положення французької семіотичної традиції про отождолення Д з мовленням, переважно усним. У рамках цього підходу Д співвідноситься з комунікативним процесом, накладається на співвідношення мови та мовлення і розглядається як строго прив'язана до мовленнєвого акту подія, яка моделює та регулює мовні норми та протограматичні форми мовної свідомості, переводячи його у мовлення.

4) Д як тип дискурсивної практики. У цьому аспекті дискурс реалізує комунікативно-прагматичні аспекти мовленнєвої поведінки, що має місце у певній соціальній сфері з визначеним набором перемінних: соціальні норми, відносини, ролі, конвенції і т. д. [Селіванова 2004, с. 36-41].

Не менш важливо назвати популярне серед сучасних дослідників визначення Н. Д. Арутюнової: “Д – це мовлення, занурене у життя”, “зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті” [Арутюнова 1990, с. 136].

Для розуміння специфіки співвідношення понять Д та ФС важливими

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К. [Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

стали концепції Д, напрацьовані авторитетними школами аналізу Д – французькою та німецько-австрійською. І тут потрібно акцентувати, що для обох шкіл лінгвістичний аспект дослідження Д не був пріоритетним. Французька школа (П. Серіо, М. Пеше, Ж. Отье-Ревю, Ж. Гійом, Р. Робен) спирається на філософські концепції М. Фуко, інтерпретації марксизму А. Альтюссера, психоаналіз Ж. Лакана. Ключовими критеріями розуміння Д для представників цієї школи стали ідеологія та інституційність. При цьому поняття ідеології визначається П. Серіо не як організована система ідей, а як “будь-який семіотичний факт, що інтерпретується у світлі соціальних інтересів і в якому набувають законності соціальні значимості в їхній історичній обумовленості” [Серіо 1999, с. 20-21]. Тексти або висловлювання розглядаються як продукти ідеологічної та психічної практики, вони є культурно, соціально, ідеологічно обумовленими. Аналіз Д в цій школі постає як аналіз тексту, виконаний в інституційних рамках.

До німецько-австрійської школи аналізу Д відносять У. Мааса, Ю. Лінка, Ю. Хабермаса. Розвиваючи ідеї М. Фуко, У. Маас вважає, що будь-який текст є частиною та вираженням суспільної практики. Д виступає як відповідна мовна формація відносно суспільної практики, визначеної соціально та історично. Ключовим для У. Мааса та інших представників школи є поняття системності мовних явищ, спільних принципів їх застосування, яке стоїть за конкретним Д.

Рефлексії М. Фуко, французької та німецько-австрійської шкіл поєднує те, що вони “розглядають дискурси як особливі мовні формації, які корелюють з тією чи іншою сферою суспільної практики, людського пізнання та комунікації” [Чернявская 2009, с. 142].

Поняття ФС досліджене сучасними спеціалістами достатньо детально. Основу трактування ФС складають, як відомо, ідеї Ш. Баллі, вчених Празької лінгвістичної школи, напрацювання В. В. Виноградова, які істотно вплинули на подальше вивчення ФС цілим рядом дослідників – М. Н. Кожиною, І. В. Арнольд, Г. Я. Солганіком, Ю. С. Степановим, К. А. Долініним, З. І. Хованською, Н. П. Потоцькою, В. Г. Кузнецовим та багатьма іншими, а у сучасній вітчизняній стилістиці – С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько.

Більшість існуючих потрактувань ФС спираються на дефініцію, надану В. В. Виноградовим у 1955 році: “Стиль – це суспільно усвідомлена та функціонально обумовлена, внутрішньо об’єднана сукупність прийомів

вживання, відбору та сполучення засобів мовленнєвого спілкування у сфері тієї чи іншої суспільної, загальнонаціональної мови, співвідносна з іншими такими ж засобами вираження, які слугують для інших цілей, виконують інші функції у мовленнєвій суспільній практиці даного народу” [Виноградов 1955, с. 73]. У наведеному визначенні “мовленнєва суспільна практика народу” постулюється як фактор, який визначає специфіку певного стилю. Виноградівську трактовку конкретизовано, розвинено та доповнено М. Н. Кожиною, яка вводить поняття “форма свідомості” у якості критерію формування ФС: “Своєрідний характер мовлення того чи іншого соціального його різновиду, який відповідає певній сфері суспільної діяльності та співвідносній з нею формі свідомості, і який створюється особливостями функціонування у цій сфері мовних засобів та специфічної мовленнєвої організації” [Кожина 2008, с. 91].

Додамо також визначення Ю. С. Степанова: “ФС – це історично утворена, усвідомлена суспільством підсистема всередині системи загальнонародної мови, закріплена за тими чи іншими ситуаціями спілкування (типovими мовленнєвими ситуаціями) та схарактеризована набором засобів...вираження і прихованим за ними принципом відбору цих засобів із загальнонаціональної мови” [Степанов 1965, с. 218].

З. І. Хованська дефініює ФС через поняття “сфера та умови спілкування”: “Специфічний функціональний прояв загальнонародної мови, соціально усталений, типізований спосіб вираження, пристосований до відповідної сфери та умов спілкування” [Хованская 1984, с. 190].

Не звертаючись до інших визначень ФС, можна констатувати такий ключовий момент: специфіка, своєрідність ФС обумовлюється екстралінгвістичними факторами, які прямо впливають на його формування. Дослідники виділяють серію таких факторів: форма суспільної свідомості, тип мислення, типові особливості змісту (М. Н. Кожина); сфера суспільно-політичної діяльності, тип мовомислення (Л. І. Мацько); сфера суспільної діяльності, колективно усвідомлені ситуації (С. Я. Єрмоленко); ситуації спілкування (Ю. С. Степанов); тема і сфера вживання, макроконтест (Н. П. Потоцька); тема і сфера вживання, умови спілкування, задача мовлення (Г. Я. Солганік); умови спілкування у різних сферах людської діяльності (І. В. Арнольд); фактор соціальної універсальності, за якого у певну сферу комунікації залучаються усі носії мови (Т. О. Воронцова).

Ряд дослідників працює над класифікацією екстралінгвістичних

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К.[Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

факторів. Виокремлюються два типи таких факторів: комунікативні та стилетворчі. З. І. Хованська виділяє кілька комунікативних факторів: комунікативна сфера, соціально-культурний тип учасників комунікації, ситуативна специфіка мовленнєвої комунікації, типізована цільова настанова мовленнєвого спілкування [Хованская 1984, 191-192].

Систематизоване та цілеспрямоване вивчення стилетворчих факторів здійснюється чеськими та словацькими стилістами, починаючи з празьких класиків Б. Гавранека та В. Матезіуса, ідеї яких сприйняли і розвинули Ф. Травничек, А. Єдлічка, К. Гаузенблас, М. Елінек та ін. Напрацьовано цілісну концепцію, яка вважається класичною і полягає у розрізненні об'єктивних та суб'єктивних стилетворчих факторів. До об'єктивних факторів відносять: функцію стилю; ситуацію та обставини спілкування; учасників – їх число, стосунки, спосіб контакту, ступінь орієнтування на адресата; “форму” мовлення та пов'язані з цим фактори – діалогічність / монологічність та підготовленість / не підготовленість; “характер” мовлення – офіційний/неофіційний; залежність мовлення від ситуації / вивільнення з ситуації; тема [Гоффманнова 2015, с. 52]. При зіставленні типологій комунікативних та стилетворчих факторів виявляються спільні фактори, зокрема, учасники та ситуації комунікації. В інших аспектах наведені типології доповнюють одна одну, створюють комплекс екстралінгвістичних факторів формування ФС. До цього необхідно додати, що дослідники підкреслюють методологічну важливість одночасного виявлення екстра- та інтралінгвістичних факторів текстотворення, адже тільки їх сукупність здатна розкрити повною мірою специфіку ФС.

Попри певну усталеність теоретичних уявлень про поняття ФС, спеціалістами констатується дискусійність окремих його аспектів. Зокрема, на тлі перегляду концепції екстралінгвістичних факторів, спірним вважається питання ефективності поєднання стилетворчих факторів з комунікативними, а також з комунікативною моделлю, схемою акта комунікації, наприклад, з моделлю Р. Якобсона, від якої походить розрізнення шести основних функцій мови [Гоффманнова 2015, с. 53]. Продовжує обговорюватись питання кількості ФС, зокрема, чи мають окремо виділятися художній, рекламний та церковно-релігійний стилі.

Ще однією проблемою є поділ ФС на підстили або жанри. Складність такої класифікації існує, по-перше, за рахунок різноманітності пропонованих

критеріїв. По-друге, за рахунок виникнення нових, так званих гібридних жанрів, які поєднують ознаки не одного, а різних стилів і виникнення яких пов'язують зі стрімким розвитком Інтернету. Для вирішення цієї проблеми висувається перспективна ідея – застосувати до ФС модель поля А. В. Бондарко. М. Н. Кожина вживає термін “польова структура функціонального стилю” [Кожина 2008, 126], О. О. Селіванова – “функціональне поле стилю” [Селіванова 2004, 105]. Згідно з такою моделлю ядром поля ФС постають тексти з набором традиційних для того чи іншого стилю цілей та мовленнєвих засобів, а на периферії розташовуються гібридні жанри та тексти, які використовують засоби інших стилів. Тобто “стиль “побудовано” за принципом поля, а самі ці стилі взаємодіють та впливають один на одного переважно у периферійній області” [Кожина 2008, с. 125-126]. Наприклад, на перетині ділового та наукового мовлення, тобто на периферії кожного з цих стилів може знаходитись текст інструкції як жанру.

Отже, стає очевидним, що досвід та результати вивчення ФС певним чином корелює з напрацюваннями у сфері аналізу Д. Комплекс екстралінгвістичних факторів, які впливають на ФС, є актуальним і для формування типів Д, принаймні, якщо говорити про концепції Д Т. ван Дейка, Н. Д. Арутюнової, М. Фуко, французької та німецько-австрійської шкіл аналізу Д.

М. Н. Кожина виділяє кілька спільних параметральних ознак ФС та Д з уточненням, що ці ознаки мають узагальнюючий характер: 1) мовленнєвознавчий підхід обох теорій до мовних явищ, за якого основним предметом дослідження є мовлення у його різновидах; 2) екстралінгвістичні фактори, які обумовлюють і принципово визначають спосіб мовного втілення конкретного мовленнєвого висловлювання; 3) принцип системності використання мовних засобів. Системність визначається як взаємозв'язок різнорівневих мовних засобів, застосування яких диктується екстралінгвістичними факторами; 4) Тексти (письмові та усні) як результат мовленнєвої (дискурсивної) діяльності і одночасно як матеріал дослідження; 5) міждисциплінарний метод аналізу.

Ключовим, визначальним внеском М. Н. Кожини у розуміння специфіки ФС стало її твердження щодо форми суспільної свідомості як головного екстралінгвістичного фактору формування ФС. Поняття форми суспільної свідомості М. Н. Кожина трактує на основі синтезу марксизму та

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К. [Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

класичної філології: як різноманітні форми відображення у свідомості людей об'єктивного світу і суспільного буття, що виникають у процесі практичної діяльності: правосвідомість, наука, політична ідеологія, мистецтво, релігія [Кожина 2008, с. 192]. Тобто вчена пов'язує форму суспільної свідомості зі сферою людської діяльності, що у формулюванні В. С. Чернявської визначено як “фундаментальні онтологічно задані форми пізнання та діяльності” [Чернявская 2011, с. 94]. Відповідно до форм суспільної свідомості М. Н. Кожина виокремлює офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній та релігійний ФС і додає, що основою розмовно-побутового стилю слугує буденна свідомість у сфері побутових відносин та спілкування.

Принципове, родове розрізнення ФС та Д М. Н. Кожина проводить на основі онтологічного критерію: якщо ФС пояснюється нею через поняття форми суспільної свідомості, то Д – через поняття мовної формації. У розумінні мовної формації М. Н. Кожина використовує відомий термін М. Фуко “дискурсивна формація”, який, в свою чергу, сягає марксистського поняття суспільно-економічної формації. У роботі “Археологія знання” М. Фуко визначає дискурсивну формацію на основі філософських критеріїв: “У тому випадку, коли між об'єктами, типами висловлювань, поняттями та тематичними виборами ми могли б визначити закономірність (*régularité*) (порядок, кореляції, позиції та дії, перетворення), ми домовимося говорити, що маємо справу з дискурсивною формацією” [Фуко 2004, 93]. Дискурсивна формація, за М. Фуко, частіше за все відповідає не одному жанру, а поєднує кілька жанрів. “Різнорманітність жанрів дискурсивної формації не є випадковим виникненням за наявності ядра зі стійким змістом, вона сприяє визначенню його характеристики” [Серіо 1999, с. 28-29]. За М. Н. Кожиною, термін дискурсивна формація відображає зв'язок з ідеологією та взагалі ідеологізований підхід до об'єкта дослідження. Специфіку Д М. Н. Кожина пояснює так: “Д – це особливі мовні формації, які корелюють з будь-якою сферою людської практики, пізнання та комунікації” [Кожина 2008, с. 196]. Вчена слушно вказує на невирішеність проблеми структурування та взаємодії дискурсивних формацій у французькому підході до аналізу Д.

Відмінністю онтологічних основ генезису ФС та Д як форм мовленнєвої реалізації сфер людської свідомості пояснюється питання систематизації об'єктів ФС та Д. Теорія ФС розробила достатньо струнку загальну класифікацію свого об'єкта на стилі, підстили, жанри і т. д. Теорія Д пропонує

окремі класифікації типів Д за різними критеріями.

Логічним видається міркування О. В. Орлової, у якому вона підсумовує та розвиває положення М. Н. Кожині: ФС набуває таких властивостей суспільної свідомості, як непряма соціально-історична обумовленість, тенденція до інваріантності мовленнєвих маніфестацій, типізація множинності окремих суспільних практик в об'єктивно обмежену кількість форм суспільної свідомості. Д характеризується фокусованою прив'язкою до певної суспільної практики, прямою соціально-історичною обумовленістю, рухливістю, динамічністю, процесуальністю, ситуативністю, тенденцією до множинної варіативності мовленнєвих маніфестацій [Орлова 2013, с. 21-22].

Вагомий внесок у прояснення проблеми співвідношення ФС та Д зроблено В. Є. Чернявською [Чернявская 2006, 2009, 2011]. У своїх теоретичних рефлексіях дослідниця спирається на потрактування Д М. Фуко, французькою та німецькою школами аналізу Д, а також на напрацювання М. Н. Кожині, які істотно доповнює та розвиває. В. Є. Чернявська зосереджується на двох аспектах питання: відмінностях методологій аналізу Д і ФС та принципах членування комунікативного простору обома підходами.

Як і М. Н. Кожина, В. Є. Чернявська бачить особливе значення естралінгвістичних факторів для дискурсивного та стилістичного аналізу. Проте самі ці фактори, як показує дослідниця, у кожного з підходів свої, що і визначає їх відмінність. Для стилістичного аналізу такими факторами є форма суспільної свідомості, види діяльності, сфера, мета і задачі комунікації. Для дискурсивного аналізу – психологічні, політичні, національно-культурні, прагматичні фактори.

У питанні принципів систематизації комунікативного простору В. Є. Чернявська логічно вбачає фундаментальну відмінність ФС від Д. Форма суспільної свідомості як базовий критерій класифікації ФС приводить до висновку про те, що кількість ФС не може бути безкінечною, адже типові соціально значимі сфери спілкування та діяльності представляють собою глобальні сегменти людської практики.

Дискурсивному підходу властивий інший, більш деталізований принцип поділу дискурсивного простору. В. Є. Чернявська акцентує увагу на тому, що на відміну від ФС, у цьому принципі відсутня ієрархічна співвіднесеність внутрішніх елементів. М. Н. Кожина називає це інституційним, ідеологічним принципом, говорячи, наприклад, про Д

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К. [Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

фашизму або про Д, який відповідає соціальним інститутам (церква, армія і т. д.). В. Є. Чернявська вдається до конкретизації і визначає тематичний та інтенціональний принципи поділу. На її думку, класифікація текстів на типи Д має бути на основі приналежності цих текстів до конкретної сфери людської практики, галузі знання, періоду часу. “Д – це сукупність тематично спільних текстів, кожний з яких сприймається та ідентифікується (!) як мовний корелят певної соціально-культурної практики” [Чернявская 2011, с. 93]. Тому типів Д або дискурсивних практик може бути безкінечно багато: публіцистичний Д, політичний, медичний, юридичний, рекламний і т. д. Або, наприклад, у науковому дискурсі можливо виокремити Д хімії, Д органічної хімії, Д генетики і т. д.

Розуміння Д у цьому сенсі найбільш концентровано бачимо у такому визначенні В. Є. Чернявської: “Комунікативна подія як інтегративна сукупність певних комунікативних актів, результатом якої є змістово-тематична єдність багатьох текстів” [Чернявская 2009, с. 147].

У підсумку В. Є. Чернявська доходить висновку про самодостатність концепцій ФС і Д та наголошує на необхідності застосування кожного з них як засобу лінгвістичного аналізу тексту. ФС не може заперечуватись сучасними дискурсивними підходами і зберігає самодостатню значимість як одиниця членування текстового континууму. Одночасно Д як особливий модус опису мовної діяльності є значимим як одиниця операційного аналізу, яка додає деталізації у наші уявлення про комунікативну практику [Чернявская 2011, с. 94].

Іншу форму співвідношення ФС та Д визначає А. А. Негришев, авторитетний дослідник у галузі аналізу Д. У своєму розумінні Д він спирається на відоме трактування Н. Д. Арутюнової: “Мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмів їх свідомості (когнітивних процесах)” [Арутюнова, с. 136]. Її розуміння Д є близьким до класичної концепції критичного дискурс-аналізу Т. ван Дейка. За ван Дейком, Д – це “складне комунікативне явище, яке включає в себе соціальний контекст, що дає уявлення як про учасників комунікації (та їх характеристики), так і про процеси виробництва та сприйняття повідомлення” [Дейк 2000, с. 113].

А. А. Негришев оперує термінами *стилістика тексту* та *дискурсологія*. Він відмічає співпадіння об'єкта дослідження обох

дисциплін, логічно вбачаючи таким об'єктом текст. Проте предмети дослідження лінгвостилістики та дискурсології є, за А. А. Негришевим, різними: для стилістики – це структурно-семантичні особливості тексту, актуалізатором яких виступає дискурсивний контекст; для дискурсології – явища у тексті, які пов'язують його з Д та виявляють похідність тексту від дискурсивно-комунікативного середовища [Негришев 2014, с. 151]. Іншими словами, стилістика застосовує індуктивний метод аналізу, який передбачає рух від тексту до контексту, а дискурсологія – дедуктивний метод, для якого важливим є рух від контексту до тексту.

А. А. Негришев пояснює співвідношення стилістики та дискурсології на основі напрацьованої ним текстоцентричної моделі Д. Він розглядає текст як занурений у дискурсивне середовище, тобто у контекст, який розуміє як сукупність параметрів або “стандартів” мовленнєвої діяльності, що визначають принципи породження/сприйняття тексту та його структуру.

За А. А. Негришевим, текст має чотири ключових аспекти дослідження: інтенціональний (що розкриває зв'язок автор – текст), референціальний (зв'язок дійсність – текст), когнітивний (текст – реципієнт) та мовний (текст – мова). Кожний з аспектів є об'єктом вивчення певного лінгвістичного напрямку: інтенціональний аспект належить до сфери лінгвістичної прагматики, референціальний – до теорії референції, когнітивний – до когнітивної лінгвістики, і, нарешті, мовний – до лінгвостилістики.

Особливе значення у цьому комплексному підході А. А. Негришев надає саме лінгвостилістиці. Можливості її методологічного аналізу дозволяють найповніше дослідити текст як лінгвістичне явище і, водночас, виявити у ньому структури та механізми, які пов'язують його з дискурсивним середовищем, тобто контекстом. Виявлення таких структур та механізмів дослідник вбачає метою комплексного дискурсивно-стилістичного аналізу. Основними принципами такого аналізу є: 1) аналіз дискурсивного виміру тексту через виявлення “сил Д”, які впливають на його структуру (напрямок дискурсивне середовище – текст), тобто дедуктивний принцип; 2) аналіз самої структури тексту з точки зору взаємодії у ньому власне стилістичних засобів мови з дискурсивними параметрами мовленнєво-текстової діяльності (напрямок текст –

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К./Ковалева Е. К., chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

дискурсивне середовище), тобто індуктивний принцип. Ключовою ланкою дискурсивно-стилістичного аналізу А. А. Негришев вважає традиційний стилістичний аналіз тексту. Розширення стилістичного аналізу за рахунок категорій макротекстової структури (у розумінні Т. ван Дейка) та дискурсивної домінанти тексту забезпечує вихід на дискурсивний рівень.

Таким чином, А. А. Негришев говорить, по суті, про “вбудовування” предмета стилістики у предмет аналізу Д. І підсумовує, що таке “вбудовування” сприяє інтердисциплінарному збагаченню: аналіз Д набуває власне “лінгвостилістичного наповнення”, а стилістика реалізується у руслі чітко окреслених функціональних параметрів Д [Негришев 2014, с. 160].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Д та ФС належать до суміжних лінгвістичних дисциплін, які мають спільні ознаки. Специфіка їх співвідношення розглядається спеціалістами в залежності від того, яке з багатьох визначень Д береться за основу. Констатується різноманітність, різнопорядковість, різноприродність Д та ФС. Поряд з цим, аргументується думка про певну ієрархічну підпорядкованість методів стилістики та дискурс-аналізу. Як бачимо, питання їх співвідношення не має і не може мати однозначного розв’язання, все ще залишається дискусійним, що дозволяє говорити про необхідність подальших наукових рефлексій.

Література:

1. Арутюнова, Н. Д. «Дискурс.» *Лингвистический энциклопедический словарь*, гл. ред. В. Н. Ярцева (Москва, Советская энциклопедия, 1990): 136-137.
2. Дейк, Т. А. ван. «Анализ новостей как дискурса.» *Язык. Познание. Коммуникация* (Б., БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000): 111-160.
3. Виноградов, В. В. «Итоги обсуждения вопросов стилистики.» *Вопросы языкознания* 1(1955): 60-87.
4. Гайда, С. «Актуальные задачи стилистики.» *Актуальные проблемы стилистики* 1 (2015): 11-21.
5. Гоффманнова, Я. «Концепция стилообразующих факторов и возможности ее модификации в настоящее время.» *Актуальные проблемы стилистики* 1(2015): 51-57.
6. Єрмоленко С., Бибік С., Ганжа А. та ін. «Лінгвостилістика та культура мови на межі століть: полілог поколінь.» *Українська мова* 4 (2016): 24-40.
7. Єрмоленко, С. Я. *Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови* (Київ, Довіра, 1999), 431.
8. Кожина М. Н., Дускаева Л. Р., Салимовский В. А. *Стилїстика русского языка*

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Kovalova O. [Koval'ova O.], chelena2076@gmail.com

Discourse and Functional Style: the Problem of the Correlation [Dyskurs ta funkcional'nyj styl': problema spivvidnoshennja] (in Ukrainian)

(Москва, Флинта: Наука, 2008), 464.

9. Крисанова, Т. А. «Функциональный стиль vs дискурс.» *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, Серія "Філологічна" 62(2016): 188-190.

10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. *Стилістика української мови* (Київ, Вища школа, 2003), 462.

11. Негрышев, А. А. «Текст в перспективе стилистики и дискурс-анализа: к методологии исследования на материале новостного медиадискурса.» *Stylistyka XXIII* (Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014): 149-161.

12. Орлова, О. В. «Проблема соотношения понятий стиля и дискурса в лингвистике начала XXI в. в контексте идей М. Н. Кожинной.» *Вестник Томского государственного университета, Серия «Филология»* 4 (24)(2013): 19-25.

13. Селиванова, Е. А. *Основы лингвистической теории текста и коммуникации* (Киев, Брама, изд-во О. Ю. Вовчок, 2004), 336.

14. Серио, П. «Как читают тексты во Франции.» *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса* (Москва, ОАО ИГ "Прогресс", 1999): 12-53.

15. Степанов, Ю. С. *Французская стилистика* (Москва, Высшая школа, 1965), 355.

16. Фуко, М. *Археология знания* (СПб, ИЦ "Гуманитарная Академия"; Университетская книга, 2004), 416.

17. Хованская, З. И. *Стилистика французского языка* (Москва, Высшая школа, 1984), 344.

18. Шевченко, И. С. «Дискурс и стиль: проблемы эвристики.» *Функциональная лингвистика* 4(2012): 313-315.

19. Чернявская, В. Е. *Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия* (Москва, Флинта: Наука, 2006), 136.

20. Чернявская, В. Е. «Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно?» *Когниция, коммуникация, дискурс* 3(2011): 86-95.

21. Чернявская, В. Е. *Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность* (Москва, Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009), 248.

References:

1. Arutyunova, N. D. «Diskurs [Discourse].» *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*, gl. red. V. N. Yartseva (1990): 136-137 (In Russ).

2. Deyk T. A. van. «Analiz novostey kak diskursa [Analysis of news as a discourse].» *Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya* (2000): 111-160 (In Russ).

3. Vinogradov, V. V. «Itogi obsuzhdeniya voprosov stilistiki [Results of discussion of questions of stylistics].» *Voprosy yazykoznaniiya* 1 (1955): 60-87 (In Russ).

4. Gayda, S. «Aktual'nyye zadachi stilistiki [Actual problems of stylistics].» *Aktual'nyye problemy stilistiki* 1 (2015): 11-21 (In Russ).

5. Goffmannova, Ya. «Kontseptsiya stileobrazuyushchikh faktorov i vozmozhnosti yeye modifikatsii v nastoyashcheye vremya [The concept of style-forming factors and the possibility of its modification at the present time].» *Aktual'nyye problemy stilistiki* 1 (2015): 51-57 (In Russ).

6. Yermolenko S., Bybyk S., Hanzha A. ta in. «Linhvostylistyka ta kul'tura movy na mezhi

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Ковальова О. К. [Ковалева Е. К.], chelena2076@gmail.com

Дискурс та функціональний стиль: проблема співвідношення [Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения] (Українською / На укр. яз)

stolit': poliloh pokolin' [Linguistic and language culture at the turn of the century: the polylog of generations].» *Ukrayins'ka mova* 4 (2016): 24-40 (In Ukr).

7. Yermolenko S. Ya. *Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti. Stylistyka ta kul'tura movy* [Essays on Ukrainian Literature. Stylistics and language culture] (Kyiv, Dovira, 1999), 431 (In Ukr).

8. Kozhina M. N., Duskeyeva L. R., Salimovskiy V. A. *Stilistika russkogo yazyka* [Stylistics of the Russian language] (Moskva, Flinta: Nauka, 2008), 464 (In Russ).

9. Krysanova, T. A. «Funksional'nyy styl' vs diskurs [Functional style vs. discourse].» *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"*, Seriya "Filolohichna" 62 (2016): 188-190 (In Ukr).

10. Mats'ko L. I., Sydorenko O. M., Mats'ko O. M. *Stylistyka ukrayins'koyi movy* [Stylistics of the Ukrainian language] (Kyiv, Vyshha shkola, 2003), 462 (In Ukr).

11. Negryshev, A. A. «Tekst v perspektive stilistiki i diskurs-analiza: k metodologii issledovaniya na materiale novostnogo mediadiskursa [Text in the perspective of stylistics and discourse analysis: to the methodology of research on the material of a news media discourse].» *Stylistyka XXII* (2014): 149-161 (In Russ).

12. Orlova, O. V. «Problema sootnosheniya ponyatiy stilya i diskursa v lingvistike nachala XXI v. v kontekste idey M. N. Kozhinoy [The problem of the correlation of the concepts of style and discourse in the linguistics of the beginning of the XXI century in the context of M. N. Kozhina's ideas].» *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya* 4 (24) (2013): 19-25 (In Russ).

13. Selivanova, Ye. A. *Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii* [Basics of the linguistic theory of text and communication] (Kiev, Brama, izd-vo O. Ju. Vovchok, 2004), 336 (In Russ).

14. Serio, P. «Kak chitayut teksty vo Frantsii [How the texts are read in France].» *Kvadratura smysla: Frantsuzskaya shkola analiza diskursa* (Moskva, OAO IG "Progress", 1999): 12-53 (In Russ).

15. Stepanov, Yu. S. *Frantsuzskaya stilistika* [French stylistics] (Moskva, Vysshaya shkola, 1965), 355 (In Russ).

16. Fuko, M. *Arkhologiya znaniya* [Archeology of knowledge] (SPb, IC "Gumanitarnaya Akademija"; Universitetskaya kniga, 2004), 416 (In Russ).

17. Khovanskaya Z. I. *Stilistika frantsuzskogo yazyka* [Stylistics of the French language] (Moskva, Vysshaya shkola, 1984), 344 (In Russ).

18. Shevchenko, I. S. «Diskurs i stil': problemy evristiki [Discourse and Style: Problems of Heuristics].» *Funksional'naya lingvistika* 4 (2012): 313-315 (In Russ).

19. Chernyavskaya, V. Ye. *Diskurs vlasti i vlast' diskursa: problemy rechevogo vozdeystviya* [Discourse of Power and Discourse Power: Problems of Speech Impact] (Moskva, Flinta: Nauka, 2006), 136 (In Russ).

20. Chernyavskaya, V. Ye. «Diskurs kak fantomnyy ob'yekt: ot teksta k diskursu i obratno? [Discourse as a phantom object: from text to discourse and back?].» *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs* 3 (2011): 86-95 (In Russ).

21. Chernyavskaya, V. Ye. *Lingvistika teksta: polikodovost', intertekstual'nost', interdiskursivnost'* [Linguistics of the text: polycode, intertextuality, interdiscursivity] (Moskva, Knizhnyy dom "LIBROKOM", 2009), 248 (In Russ).

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Kovalova O. [Koval'ova O.], chelena2076@gmail.com

Discourse and Functional Style: the Problem of the Correlation [Dyskurs ta funktsional'nyy styl': problema pivvidnoshennja] (in Ukrainian)